

TONYUKUK YAZITINDAKİ *bar mu ne* İBARESİNİN ANLAMLANDIRMA VE AKTARIMI ÜZERİNE

On Meaning and Translation of the Phrase bar mu ne in Tonyukuk Inscription

İsmail SÖKMEN*

Dil Araştırmaları, Güz 2016/19: 189-198

Öz: Tonyukuk yazıtı 1. taş güney yüzü 7. satırda yer alan *eki üç biş sümüz kelteçimiz bar mu ne* cümlesi içerisinde geçen *bar mu ne* ibaresinin anlamlandırma ve aktarımı, yazıtlarla ilgili çalışan araştırmacıların bir kısmı tarafından “izin/onay”, bir kısmı tarafından ise “belirsizlik/olasılık” bildirecek şekilde yapılmıştır. Bu çalışmada, sözü edilen anlamlandırma ve aktarımlar değerlendirilecek ve *mu* ve *ne* kelimelerinin birer enklitik olduğu kabulünden hareketle enklitiklerin önceki çalışmalarda tespit edilmiş olan özelliklerine dayanılarak, ayrıca metnin tarihsel arka planı, metin bağlamı ve kelimeler arasındaki ilişkiler de dikkate alınarak yeni bir teklifte bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tonyukuk Yazıtı, Köktürkçe, Türkiye Türkçesi, enklitik, pekiştirme enklitiği

Abstract: The meaning and translation of the phrase *eki üç biş sümüz kelteçimiz bar mu ne* was done by some of the researchers study on Köktürk Inscriptions within words in a sense reflecting “uncertainty/probability” and “permission/confirmation” by some of them. In this paper, the meanings and translations will be evaluated and offered a new suggestion with reference to considering of *mu* and *ne* as enclitics and the features of enclitics mentioned by previous studies and also historical background and contextual meaning of the sentence and relationship between words.

Keywords: Tonyukuk Inscription, Köktürk Turkish, Turkey Turkish, enclitic, highlighting element

Giriş

Bilge Tonyukuk, Köktürklerin Çin esaretinden kurtularak tekrar bağımsızlığını kazanmasında ve II. Köktürk devletinin kurulmasında, daha sonra da bir imparatorluk hâline gelmesinde danışman ve başkumandan sıfatıyla İlderiş Kutluk, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan dönemlerinde devlet politikası ve savaşlarla ilgili kritik yönlendirmelerde bulunmuş ve yaşamsal görevler görmüş sembol bir kişiliktir. Bilge Tonyukuk’un kırılma noktalarında oynadığı bu kritik rollerin Köktürk tarihinde pek çok örneğini bulmak mümkündür. Bunlardan siyasi, kültürel ve askerî nitelikte olanlarından birer örnek vermek yerinde olacaktır.

* Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, İzmir/TÜRKİYE. i.sokmen@deu.edu.tr, Gönderim Tarihi: 20.10.2016 / Kabul Tarihi: 01.11.2016

Kapgan Kağan'ın ölümüyle kağanlığa getirilen İnel, Köl Tigin tarafından bir müdahale ile kağanlıktan indirilmiş ve yine Köl Tigin tarafından Bilge Şad (daha sonra Kağan) kağanlığa getirilmiştir. Kapgan Kağan'ın sert ve baskıcı tutumu nedeniyle başlayan iç isyanlar Bilge Kağan'ı kağanlığının ilk dönemlerinde bir hayli uğraştırmıştır. Bilge Kağan; Tatabı, Karluk gibi boyları kontrol altına aldıktan sonra Çin'e sığınan bazı boyların da dönüşünü sağlamıştı (Taşağıl, 2012: 344-345). Ülkede hâkimiyeti sağladıktan ve gücünü arttırdıktan sonra Çin'e yönelen ve Tang imparatoruna yönelik askeri hazırlıklara başlayan Bilge Kağan'ı Tonyukuk, iç karşılıklıklardan dolayı yorgun düşmüş ve henüz bir araya gelmiş olan ordunun toparlanması için en az üç yıllık bir süreye ihtiyaç duyulduğunu öne sürerek vazgeçirtmiştir (Taşağıl, 2012: 345). Çeşitli boylara karşı elde edilen büyük başarılarla ve prestije rağmen zamansız bir hareketi durdurularak şartlar gereği Çin ile barış siyasetine yönlendiren Tonyukuk'un bu tarihi müdahalesi, Kapgan Kağan'dan sonra zayıflayarak dağılma tehlikesine giren ve iç isyanların bastırılmasıyla henüz toparlanan devleti, bu kez kesin olarak yıkılmaktan kurtarmıştır.

Tonyukuk'un bu siyasi müdahale kadar, belki ondan daha önemli olarak Bilge Kağan'a kültürel bir müdahalesi de olmuştur. Bilge Kağan'ın Çin ülkesinde olduğu gibi ülkede surlarla çevrili şehirler inşa etme fikrine, Türklerin Çinlilere oranla çok az sayıda olduğu, göçebe-hareketli bir yaşam sayesinde yenilse dahi toparlanarak tekrar bunlara karşı koyabildiği gerekçesiyle itiraz etmiş, yine Kağan'ın Budist ve Taoist tapınaklar yaptırarak bu düşünce sistemlerini yayma fikrine de Türklerin savaşçı ruhunu yok edeceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmıştı (Kafesoğlu, 1998: 125; Ercilasun, 2008: 111). Bir zamanlama ve strateji dehası olan Tonyukuk'un, geçici olarak önerdiği Çin ile barış siyasetinin Bilge Kağan tarafından yanlış yorumlanmasına yaptığı bu müdahale, ülkeyi Çin'in iç karışıklık çıkartma ve asimile etme gibi iki temel politikasını uygulamaya açık hâle getirecek ve muhtemelen 630-680 yılları arasındaki esaret hayatının bir benzerine düşmekle sonuçlanacak bir durumun oluşmasına mâni olmuştur.

1. Metnin tarihsel arka planı

Bir *ayguç* (=baş danışman) olarak hayati önem taşıyan siyasal ve kültürel yönlendirmelerinden başka hem İlderis Kutluk ile Köktürklerin ikinci bağımsızlık döneminin başarıya ulaşmasında, hem Kapgan döneminde doğuda Çin ile mücadele edilirken Batı'da Türgişler ve Tangutlar ile mücadelenin başarıyla sürdürülmesinde hem de Bilge Kağan zamanında iç isyanların bastırılıp hâkimiyetin sağlanmasında Bilge Tonyukuk'un başkumandan sıfatı ile katkısı çok büyüktür. Bu sayısız askerî zaferler içerisinde bazıları, tıpkı yukarıda sözü edilen siyasal ve kültürel müdahaleler gibi kurtuluş ve kuruluş aşamalarında devletin bekasını sağlayacak türden kırılma noktalarında vukua gelmiştir. Bunlardan birisi, 682 yılında Dokuz Oğuzlar ile Toğla ırmağı yakınlarında yapılmış olan savaştır. Bu savaşı diğerlerinden ayıran ve 682 tarihini II. Köktürkler için kritik kılan iki unsur bulunmaktadır. Birincisi, elli yıllık Çin esaretinden sonra ikinci kez bağımsızlığın elde edilmesinin üzerinden henüz bir yıl geçmiştir ve devlet "tutunma" noktasındadır. İkincisi, başta Dokuz Oğuzlar olmak üzere diğer bazı boy ve toplulukların İlderis Kutluk ve Tonyukuk işbirliği ile Köktürklerin

giderek güçleneceğinin “farkında oluşu”dur. Nitekim Dokuz Oğuz-Kıtay-Tabgaç (Çin) ittifakı bu farkındalıkla kurulmuş ve Köktürkler daha da güçlenmeden onları baştan yok etmek amacını gütmüştür. Dolayısıyla bu savaş Köktürkler için bir nevi varlık-yokluk mücadelesi anlamını kazanmıştır. Bu tarihsel arka plan göz önüne alındığında, bu denli kritik bir savaş için Tonyukuk’un herhangi bir planının olmaması yahut İlderis Kutluk Kağan’ın huzuruna, savaşıcak askerin varlığından dahi şüphe ederek çıkmış olması elbette ki düşünülemez.

2. İbarenin geçtiği metin bağlamı

Toğla ırmağı yakınlarında meydana gelen bu savaşın öncesi ve sonrası Tonyukuk yazıtı 1. taş güney yüzü 1-16. satırlar arasında anlatılmaktadır. İlk satırın sonu ile iki ve dördüncü satırlar arasında, Dokuz Oğuzdan gelen bir kaçak (yahut casus)¹ Dokuz Oğuzlarda tahta geçen kağanın Çin’e General Ku’yu, Kıtaylara Tongra Eşim’i göndererek az sayıda bir Türk topluluğunun bilge danışmanı ve cesur kağanı sayesinde hızla geliştiğini, bu iki kişinin varlığını sürdürmesi hâlinde kendilerini kesinlikle ortadan kaldıracığını, dolayısıyla Çin’in güneyden Kıtayların doğudan kendilerinin de kuzeyden saldırarak daha fazla büyümeden Köktürkleri bütünüyle ortadan kaldırmayı teklif ettiğini haber verir. Fakat daha kaçak bu haberi getirmeden Tonyukuk’un hangi yönlerde hangi düşmanların bulunduğunu önceden bildiği, *yağımız tegre wçwk teg erDi biz ?.g² erDimiz* (TI-G1) cümlesinden anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, kaçığın sözlerinden sonra kuzey, güney ve doğu olduğunu öğrendiğimiz yönlerde hâlihazırda bir askerî varlığın bulundurulduğuna, dolayısıyla da bu askerî varlığın sayıca “belirli” olduğuna hükmedebiliriz. Dikkat edilirse ittifak üyelerinin planında kuzey, güney ve doğu yönlerinden kimlerin saldıracağı belirlenmiş, batı yönünden ise bahsedilmemiştir.³ Dolayısıyla Köktürkler için batı yönünde bir “tehlikesizlik hâli” söz konusudur. Bu tehlikesizlik hâli ile Tonyukuk’un kağana arz ettiği planında kuzey, güney ve doğu yönlerindeki askerî varlıktan boy/millet ismi, batı yönündekilerden ise “batıdakiler” şeklinde salt yön ismi ile bahsedilişi⁴ arasında “belirlilik/belirsizlik” bakımından bir ilişki bulunmaktadır. Öyle sanıyoruz ki toplanacak askerî varlık ile ilgili Tonyukuk’un *sü* ve *kelteçi* şeklinde iki farklı kelime kullanmasının altında yatan sebep de budur. Yani *sü* kelimesi ile, kaçığın haberinden önce de kuzey, güney ve doğu yönlerinde mevcut bulundurulan “düzenli ordu”; *kelteçi* kelimesi ile de tehlikesizlik hâli hüküm süren batı yönünden gelip bu ordulara katılacak olan “sayıca belirsiz ve düzensiz birlikler” kastedilmektedir. Kanaatimizce askerî varlığın sayısı bakımından yaşanan “belirsizlik” de bununla ilintilidir. Öyle ki Tonyukuk’u *eki üç* gibi “yaklaşıklık” bildiren bir ifade kullanmaya sevk eden, bu batı yönünden dâhil olacak olanların sayıca belirsizliğidir.

Bundan başka, metin bağlamından çıkardığımız ikinci sonuç, Tonyukuk’un elinde kağanın huzuruna çıkmadan evvel “hazır bir plan”ın olduğu; bu bağlamda,

1 Kelimenin *körüğ* veya *küreg* şeklinde okunuşu üzerindeki ihtilafa dayalı anlamlandırma farklılıkları için bkz. Berta, 2010: 58.

2 Bu kelimenin anlamı üzerindeki ihtilafardan dolayı cümle yazı çevrimi hâlinde verilmiştir.

3 *Tabgaç birdin yen teg, Kitan öñdün yen teg, ben yirdinta yan tegeyin.* (TI-G4)

4 *önpre Kitannda birye Tabgaçda kurya kurdinta, yırya Oguzda (...).* (TI-G7)

düşman kuvvetlerine karşı koyacak ordunun “varlığı” hususunda herhangi bir tereddüt yaşamasının söz konusu olmadığıdır. Tonyukuk sadece bu ordunun “sayıca azlığından ve belirsizliğinden” endişe etmekte fakat “o sözü iştince gece uyuyasım gündüz oturasım gelmedi”⁵ ifadesinden de anlaşılacağı üzere bir an önce harekete geçmek için de sabırsızlanmaktadır. Dokuz Oğuz kağanının Köktürkler için kullandığı *azkıña* “azıcık” (TI-G2) ifadesi ile Tonyukuk’un sarfettiği *buçegü kabışsar kaltaçı biz* “bu üçü birleşirse çaresiz kalacağız” (TI-G5/6) cümlesi bir arada düşünüldüğü zaman endişenin sebebinin bu olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki Tonyukuk’un hazırladığı karşı planın esasının çeşitli yönlerdeki askerî varlığı bir merkeze toplayarak sayıca azlığı ve belirsizliği telâfi etmek olduğu şu ifadeden anlaşılabilir: “(Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş, ince olanı (da) kırmak kolay; yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş⁶ (Tekin, 2003: 85).” Kanaatimizce Tonyukuk, bu ifadeyi iki şekilde anlaşılır bir biçimde kullanmıştır. *buçegü kabışsar kaltaçı biz* cümlesinden sonra gelmesi itibarıyla *yuyka* kelimesi ile düşman kuvvetlerinin mevcut durumunun, *yuyka kalın bolsar* ifadesi ile de ittifakın gerçekleştirmiş hâlinin kastedildiği anlaşılabilir. Fakat *yuyka* kelimesinin aynı zamanda Köktürklerin çeşitli yönlere dağılmış askerî varlığını, *yuyka kalın bolsar* ifadesinin de bu kuvvetlerin bir merkeze toplanmış hâlini belirttiği düşünülebilir. Zira son cümlede, *öjre Kıtında birye Tabğaçada kurya kurdınta, yırya Oguzda* şeklinde birleşecek kuvvetleri sıralayan ifade ve dahiliyeti bildiren *kelteçimiz* kelimesinin kullanılması bunu doğrulamaktadır.

3. İbarenin yazıtlarla ilgili çalışmalardaki anlamlandırılış ve aktarılışı

Bu çalışmada ele alınan *bar mu ne* ibaresi, bir kısım araştırmacı tarafından *kelteçimiz* kelimesinden sonra cümleyi⁷ sonlandırarak *bar mu ne* ibaresini ayrı bir cümle olarak değerlendirmekten kaynaklı olarak ya da planın arzından hemen önce ve sonra tam üç kez kullanılan *ötün-* fiilinin etkisi altında kalınarak serbest çeviri yolu ile “izin/onay” anlamı bildirecek bir şekilde anlamlandırılmış ve aktarılmıştır:

“Doğuda Kıtaylara, cenupta Çinlilere, batıda batılılara, şimalde Oğuzlara iki üçer bin (kişilik) askerimizle gelmeliyiz. **Olur mu?** (Orkun, 1994:104).”

“Doğuda [bulunan] Kıtaylardan, güneyde [bulunan] Tabğaçlardan, batıda [bulunan] batıdakilerden (?), kuzeyde [bulunan] Oğuzlardan iki-üç bin askerimizi [buraya] getir(t)elim. **Nasıl olur bu?** (Berta, 2010: 86).”

“İki-üç min goşunumuzu şärgdä Kıdan eli, cänubda Tabğaç eli; gärbdä Kurdan eli, şimalda Oğuz eli üzärinä çıkaracağig. **Bu ola bilärimi?** (Şükürov&Meherremov, 1976:85).”

Çığışka kıtaŋga, tüştükkö tabğaça, artka (batışka) tündükkö oguzga eki üç min cookeribiz(di) ciberele, **bu bolobu?** (Sıdkov&Konkobaev, 2001: 90).”

Tonyukuk’un kağana bir plan arz ederek ondan bir onay beklediği metinde

5 *ol sabig eşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi.* (TI-G5)

6 *yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş.* (TI-G6/7)

7 *Öjre Kıtında birye Tabğaçada kurya kurdınta yırya Oguzda eki üç biñ sümüz kelteçimiz bar mu ne* (TI-G7).

mazbuttur. Fakat *ötün-* fiilinin etkisi altında kalınarak *mu* ve *ne* enklitiklerinin soru yoluyla oluşturulmuş bir “rica” ifadesi içerisinde görev aldığı düşünülmemelidir. Çünkü bu enklitikler geçtikleri cümle içerisinde soru işlevinde değildirlir. Ayrıca bunların anlamsal etkisi sadece geçtikleri cümle ile sınırlıdır. *ötün-* fiili ve aksettirdiği düşünülen “rica” anlamı ise, planın tamamını içeren cümleler topluluğunun tümü ile ilgilidir. Hatta bu cümleler topluluğu içerisinde soru anlamı verecek bir ifadenin geçmemesi nedeniyle ilgili fiilin anlamı “rica” yerine “arz” bildirecek bir şekilde aktarılmalıdır.

Ayrıca isim olan *bar* kelimesinin yazıtlarda “mümkün” anlamı verecek şekilde kullanılmaması da bu aktarım tarzını zayıflatan etkenlerden birisidir. Bu kelimenin yazıtlardaki kullanımı hep “mevcut” anlamını verecek şekilde olmuştur:

kutum bar için ülügüm bar için (talihim var olduğu için kısmetim var olduğu için) (KT-D29)

Tabgaç süsi bar ermiş (Tabgaç ordusu var imiş) (TI-K6)

bay bar ertim (zenginliğim var idi=zengin idim) (S-5)

bêrsegim bar ermiş (vermem gerekmiş=gereği var imiş) (OY-10)

Bu noktada bir hususa daha dikkati çekecek olursak, “gelmeliyiz, geleceğiz, getirtelim” şeklindeki aktarımlar –eğer serbest çeviri yapılmayacaksa- *kelteçimiz* (~*kelitteçimiz*) kelimesindeki –DAÇI ekini gelecek zaman eki olarak kabul etmeyi gerektirir ki Köktürkçede gelecek zaman ekinde sonra zamir kökenli şahıs eklerinin gelmesi bunu imkânsız kılar. O hâlde bu kelimedeki ekin diğer fonksiyonları söz konusu olmalıdır. Kemal Eraslan isim-fiiller ile ilgili çalışmasında “ekteki +cı/+çi isimden isim yapma eki sebebiyle bu ekte teşkil edilen isim-fiillerin daha ziyade şahıs ifadesi taşımalarından ötürü fail ismi olarak vazife gördüklerini, bu nedenle de daha ziyade isim olarak kullanıldıklarını” vurgulamaktadır (Eraslan, 1980: 62). Mecdut Mansuroğlu da ekin çekimli fiil ve sıfat biçiminden başka “iş gören” ve “gereklilik” fonksiyonlarında ad biçiminde de kullanıldığını tespit etmektedir: *anı koldaçılar* (KB, 898) “onu arayanlar”, *işke yumuşka bardaçı* (TT-VII 40-54) “işe güce gidecek olan” (Mansuroğlu, 1956: 105-108). Kanaatimizce, –DAÇI bir sıfat-fiil eki olarak *kelteçimiz* kelimesine, “gelme” –daha doğrusu burada kazandığı anlam ile “katılma”- işini gerçekleştirecek olan failin ismi görevini gördürmektedir. Ayrıca, yazıtlarda sıfat-fiil eklerinin adlaşmış sıfat meydana getirdiği örneklerin varlığı bu türlü bir yaklaşımı mümkün kılmaktadır: *ölteçiçe sakınigma* “ölecek(miş) gibi düşünen” (< ölteçi+çe) (BK-D2), *kurıgaru barıgma bardıg* “batıya gidenler, gittiniz” (BK-D19-20).

İlgili kelimedeki –DAÇI ekinin sıfat-fiil eki olarak benimsenmesi durumunda kelimenin *kel-* yahut *kelit-* biçiminde okunmasının bir önemi kalmamaktadır. Çünkü bu durumda “gelecek olanlarımız” (*kel-* okunduğunda) yahut “getirtireceklerimiz” (*kelit-*⁸ okunduğunda) gibi cümlede failin “gönüllülük” yahut “mecburiyet” esasına göre işi yaptığını tayin edecek fakat cümlenin semantik olarak bütününe etkileyecek bir değişikliğe yol açmayacaktır. Sonuçta, *sümüz* ve *kelteçimiz* (~*kelitteçimiz*) kelimeleri, cümlede “askerimiz” ve “gelecek olanlarımız/getirtireceklerimiz” anlamında *bar* isminin yüklem olduğu isim cümlesinde eş görevli iki unsur olmaktadır.

8 *kelit-* okunuşu ve açıklaması için bkz. Berta, 2010: 86.

Buradan devam edilecek olursa, tartışılması gereken diğer nokta, *bar* kelimesinden sonra gelen *mu* ve *ne* kelimelerinin durumudur. Köktürkçede soru için *mu* ve *gU* edatları kullanılır (Ercilasun, 2008: 182). Birer enklitik olan bu kelimelerin yazıtlardaki kullanımını ancak Tonyukuk 1. Taş B5, G7 ve Köl Tigin G10, 11’de takip edebiliyoruz:

kagan mu kısıyın tedim (TI-B5)

eki üç biñ sümüz kelteçimiz (~kelitteçimiz) bar mu ne (T1-G7)

azu bu sabımda igid bar gu (KT-G10)

bödke körügme begler gü yañıltaçı siz (KT-G11)

V. Thomsen, *gU*’nun “sorulan sorunun kesin bir ‘hayır’ ile cevaplandırılması beklenen durumlarda kullanılan bir soru edatı” olduğuna dikkat çekerek *mu* ve *gU* arasındaki farkı belirlemektedir (Thomsen, 2011: 360). Hakikaten de metin bağlamı dikkate alındığında *azu bu sabımda igid bar gu* (KT-G10) ifadesinde bir soru anlamı yoktur. Çünkü Bilge Kağan icraatlarını anlattıktan sonra soru kelimesi vasıtasıyla kurduğu bu cümle ile aslında hitap ettiği topluluğa “sözlerimde yalan yok” diyerek sorduğu sorunun cevabını kendisi vermekte ve yanıtını bu topluluğa onaylatmaktadır. Aynı şekilde bir sonraki satırda Bilge Kağan, anlattığı tarih şeridine tanıklık etmiş kişilere Türk milletinin hem bağımsızlık hem de esaret sürecini anlattığının altını çizerek *bödke körügme begler gü yañıltaçı siz* (KT-G11) ifadesi ile bu topluluğa bir soru sormamakta, onlara “Hayır, (artık) yanılmamalıyız, yanılmayacaksınız” mesajını iletmektedir. Yine Thomsen’e göre “cevap beklenildiği gibi olumlu olmayacak ya da belirsiz kalacaksa” *mu* edatı kullanılmaktadır. Bu görüşünü *kagan mu kısıyın tedim* (TI-B5) ifadesinde *mu*’nun kulanımı ile örneklendiren Thomsen, bu edatın fiil yerine *kagan* kelimesine eklenmesini “şad’ın henüz almadığı” bir unvan olduğu için Tonyukuk’un yaşadığı tereddüte bağlamaktadır. Nitekim bir satır sonra Tonyukuk kendine sorduğu *kagan mu kısıyın* sorusuna düşünüp taşınarak *teñri bilig bertük üçün özüm ök kagan kısıdım* “Tanrı bana bilgelik verdiği için bizzat ben (onu) kağan (olması için, kendini kağan yapması için) iteledim” cevabını vermiştir (Thomsen, 2011: 362-363). *gU*’nun bir enklitik olarak bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak yaşamasına karşılık *mU*’nun Köktürkçeden sonra da soru edatı ve giderek de soru eki olarak tarihî süreç içerisinde kullanılmaya devam etmesi, belki de sahip olduğu bu “belirsizlik” işlevinin bünyesinde bir soru anlamı taşıması sayesinde gerçekleşmiş olabilir. Bu aynı zamanda, Köktürkçede “belirsizlik” işlevine sahip bir enklitik olan *mU*’nun soru işlevini buradan beslenerek sonradan kazandığını da işaret etmektedir.

İncelediğimiz ifadede bir diğer kelime olan *ne* ise Köktürkçede kullanılan bir soru zamiridir. Yazıtlarda bu kelime zamir görevinde iken soru anlamı vermektedir: *ben sayja ne ayayın* (Ben sana ne söyleyeyim?) (TI, K8). Zarf görevinde kullanıldığında, *gU*’nun yukarıda belirtilen işlevi gibi cevabı kesinlikle “hayır” olan sorular üretmektedir:

neke tezerbiz (Niçin kaçıyoruz? = Kaçmayalım) (TII, B3)

neke korkur biz (Niçin korkuyoruz? = Korkmayalım) (TII, B4)

ne basınalım (Niçin bize saldırmalarına izin veriyoruz?=İzin vermeyelim) (TII, B4)

ne buñı bar erdeçi ermiş? (Ne sıkıntısı olacaktı? = Hiç sıkıntısı yok) (TII, D7)

ne kaganka eşig küçüg bërür men (Hangi kağana işimi gücümü veriyorum? = Hiçbir kağana vermiyorum=Kağansızım) (BK-D9)

Talat Tekin, bu zamirin soru edatından sonra kullanılması hâlinde “olasılık” bildirdiğini ifade ederek burada inceleme konusu yaptığımız *eki üç biş sümüz kelteçimiz bar mu ne* cümlesini örnek vermektedir (Tekin, 2003: 126). Bu noktada, *gU-mu* farkı ile bir koşutluk kurulacak olursa, *ne* zamirinin zarf görevinde “olumsuzluk” yahut enklitik konumunda bulunuşuna göre “belirsizlik” bildirdiği düşünülebilir.

Bütün bu açıklamalardan sonra, *eki üç biş* kelime grubunu eş görevli *sümüz* ve *kelteçimiz*(~*kelitteçimiz*) isimlerinin sıfatı, *bar* ismini cümle yüklemi, *mu* ve *ne* edatlarını da birer enklitik olarak kabul edebiliriz: [*eki üç biş* (sümüz) (*kelteçimiz*~*kelitteçimiz*)] [*bar*] [*mu*] [*ne*].

4. *mu ne* ibaresinin enklitiklerin özelliklerine dayanılarak değerlendirilmesi

mu edatı, enklitik kategorisinde Martti Räsänen tarafından *fragepartikeln* (soru parçacıkları), Marcel Erdal tarafından ise *highlighting elements* (dikkat çekici unsurlar) başlığı altında değerlendirilmiştir (Ercilasun, 2008/II: 41-42). Türkçedeki pekiştirme enklitikleri ile ilgili bir teori sunan çalışmasında Ercilasun, bu edatı adı geçen kategoriye almıştır (Ercilasun, 2008/II: 43). Bu çalışmada, pekiştirme enklitikleri ile ilgili öne sürülen özelliklere istinaden, ele aldığımız *mu* ve *ne* kelimelerinin *eki üç biş sümüz kelteçimiz bar mu ne* ifadesi içerisindeki yeri ve bu ifadeye kattığı anlam aranırken şu sorular sorulmuştur:

1. *mu* ve *ne* kelimeleri birer enklitik olarak üst üste gelebilir mi?

Pekiştirme enklitiklerinin üst üste gelebildiği, enklitiklerin genel özelliklerini sıralayan çalışmalarda dile getirilmiştir (Ercilasun, 2008/II: 43; Erdal, 2000: 41). Dolayısıyla bu ifadede *mu* ve *ne*, üst üste gelmiş iki farklı enklitik olarak kabul edilebilir. Nitekim bunun daha başka örneklerine yazıtlarda rastlanmaktadır: *ölürteçi-k ök* (< *ölürteçi ök ök*) (Tekin, 2003: 160).

2. Birer pekiştirme enklitiği olarak *mu* ve *ne* kelimeleri hangi işlevdedir?

Pekiştirme enklitikleri, “pekiştirme” yanında “rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman” gibi anlam çarları (nüansları) kazanabilirler (Ercilasun, 2008/II: 43). Yukarıda, *mu* edatının *gU*’dan farklı olarak cevabı belirsizlik içeren sorular ürettiği, *ne* edatının da enklitik olarak kullanıldığında buna koşut olarak “belirsizlik” anlamı yansıtabileceği belirtilmişti.

3. *mu* ve *ne* kelimeleri kullanılmadıkları zaman anlamsal olarak ağırlayıcı ne kadar etkilenmektedir? Bu kelimelerin işlevi *bar* kelimesi ile mi sınırlıdır, yoksa bir kelime grubunu yahut bütün cümleyi mi kapsamaktadır?

Bu çalışmada ele aldığımız *eki üç biş sümüz kelteçimiz bar mu ne* ifadesinin anlamlandırma ve aktarımı konusunda öne süreceğimiz görüş, esasen bu iki sorunun yanıtı ile beraber şekillenmiştir.

Yukarıda, bazı araştırmacıların *kelteçimiz* (~*kelitteçimiz*) kelimesinden sonra cümleyi sonlandırarak *bar mu ne* ibaresini ayrı bir cümle olarak değerlendirdiğinden bahsedilmişti. Bir kısım araştırmacı ise –bizim de yukarıda açıklayarak katıldığımız üzere– *bar* ismini cümle yüklemi kabul ederek ibareyi şu şekilde aktarmışlardır:

“Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuz’lardan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz **var mı ne?** (Tekin, 2003: 85).”

“Doğuda Kıtaydan, güneyde Çinden, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz **var mı acaba?** (Ergin, 2005: 69).”

“(…) iki üç bin askerimiz, gelecek olanımız **var mı acaba?** (Ercilasun, 2008/II: 48).”

“Şärdä Xitâydan, cänübdä Tabğaçdän, ğärbdä Kurdändän, şimâldä Oğuzdän [himâyälâniş için] ikki-üç ming äskärimiz [bâr]. [Başqa] kelädigänimiz **bârmidi?**! (Abdurrahmanov, Rüstemov, 1982: 73).”

“Şığıstağı kıtanğa tüstiktegi Tabğaşka batıstağı kurdanğa, teristiktegi oğızka eki-üş miñ kolmen **kele alamız ba?** (Aydarov, Kurişjanov, Tomanov, 1971: 106).”

Bu ibarenin anlamlandırılması ve aktarılması konusunda bir sonuca varabilmek için pekiştirme enklitiklerinin “işlevinin tek kelimeyle sınırlı olmadığı, kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabileceği” ve “kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, “ağırlayıcı”dan çoğunlukla, bir şey eksilmediği” (Ercilasun, 2008/II: 43) şeklindeki her iki özelliğine istinaden bir değerlendirme yapma ihtiyacı duyulmuştur.

Öncelikle, *mu ne* enklitiklerinin sadece bir kelimeyi mi yoksa bir kelime grubu yahut bütün cümleyi mi nitelediği sorusuna yanıt aranmıştır. Bu noktada akla ilk gelen bu enklitiklerin hemen yanında bulunmaları itibarıyla sadece *bar* kelimesini nitelediğidir. Böyle kabul edildiğinde, *mu ne* enklitiklerinin yansıttığı belirsizlik anlamının “askerin ve gelecek olanların var olup olmadığı” ile ilgili olduğu sonucunu doğurur ki bu, -çalışmanın girişinde belirtildiği üzere- metin bağlamına ve tarihsel arka plana uygun düşmez. Tonyukuk’un kurduğu bu cümledeki “belirsizlik”, askerin ve gelecek olanların varlığı ile ilgili değil “sayısı” ile ilgilidir. Bu noktada, kelimeler arasındaki ilişkiye müracaat edilecek olursa, ifadenin hemen başında geçen “eki üç” ikilemesinin yansıttığı “yaklaşıklık” anlamı askerin sayısı ile ilgili bu “belirsizlik” ile bir koşutluk kurmaktadır. Nitekim bir satır sonra, asker sayısı bakımından yaşanan bu “belirsizliğin” çözüldüğü, iki ordunun karşılaşmasından sonra, bizzat Tonyukuk tarafından verilen net rakamdan anlaşılacaktır: *biz eki biñ ertimiz* “Biz iki bin kişiydik.” (TI, G9). Dolayısıyla, *mu ne* enklitiklerinin ağırlayıcısının *eki üç biñ* kelime grubu olduğu anlaşılacaktır. Enklitiklerle ağırlayıcısı arasına kelimeler girebileceği (Erdal, 2000: 41; Ercilasun: 2008/II:43) göz önüne alındığında bu enklitikler ile ağırlayıcısı arasına bu cümlede *sümüz* ve *kelteçimiz*(~*kelitteçimiz*) kelimelerinin girmiş olmasının da bir sorun teşkil etmediği söylenebilir.

İkincisi, *mu ne* enklitiklerinin cümleden çıkarılması hâlinde ağırlayıcıdan anlamsal olarak çok şey eksilip eksilmediğidir. Bu enklitiklere soru işlevinin yüklenmesi ve cümlede *bar* kelimesinin ağırlayıcı kabul edilmesi hâlinde, *bar mu ne* ibaresi ile *bar* kelimesi arasında “var mı acaba” ve “var” gibi biri “belirsizlik” biri “kesinlik” ifade edecek şekilde büyük bir anlam farkı doğmaktadır. Kanaatimizce, bu enklitiklere ilgili cümlede soru işlevi yüklenmemiştir ve *eki üç biñ* kelime grubu ağırlayıcı olarak kabul edilmelidir. Böyle kabul edildiğinde, *eki üç biñ (...) bar* ile *eki üç biñ (...) bar mu ne* ifadeleri arasında “iki üç bin (...) var” ve “iki üç bin (mi ne)/(civarında) var” gibi biri daha pekiştirilmiş olarak fakat her ikisi de “belirsizlik” anlamı verecek bir durum

ortaya çıkmaktadır. Bu da enklitiklerin, çıkarıldığında ağırlayıcının anlamından bir şey eksilmemesi özelliğine uygun düşmektedir.

Son olarak, enklitiklerin vurgusuzluk özelliğine (Erdal, 2000: 41; Ercilasun: 2008/II:43) dayanarak bu cümlede vurgunun *bar* kelimesi üzerinde olduğu söylenebilir. Nitekim böyle bir çıkarım, metin bağlamı içerisinde anlaşılan Tonyukuk'un savaştacak askerinin varlığından emin oluş durumuna uygun düşmektedir.

Tarihsel arka plan ve ibarenin geçtiği metin bağlamı göz önüne alındığında, *mu ne* edatlarının ağırlayıcı olarak *eki üç biş* kelime grubunu niteleyerek “soru” değil “belirsizlik” işlevi olduğu kabul edildiğinde, vurgunun *bar* kelimesi üzerinde olduğu ve *sümüz* ve *kelteçimiz* kelimelerinin arasında metin bağlamından doğan fark dikkate alındığında *eki üç biş sümüz kelteçimiz/kelitteçimiz bar mu ne* ifadesinin anlamlandırma ve aktarımı şu şekilde olmalıdır: “iki üç bin (mi ne~) civarında ordumuz ve katılacak askerimiz var.”

Kısaltmalar

- B Batı Yüzü
BK Bilge Kağan Yazıtı
D Doğu Yüzü
G Güney Yüzü
KT Köl Tigin Yazıtı
ME Muharrem Ergin
OY Ongin Yazıtı
S Süüci Yazıtı
TI Tonyukuk Yazıtı I. Taş
T2 Tonyukuk Yazıtı II. Taş
TT Talât Tekin

Kaynakça

- ABDURAHMANOV, G.&RUSTEMOV, A. (1982). *Kadimgi Turkiy Til*. Taşkent.
- AYDAROV, Ğ.&KURIŞJANOV, Ä.&TOMANOV, M. (1971). *Eski Türki Jazba Eskertkişteriniş Tili*, Almatı.
- BERTA, Árpád. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. (Çev.: Emine Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, Kemal. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. No: 2731.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 6. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008)/II. *La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi*, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S: 2. Bahar 2008. 35-56.
- ERDAL, Marcel. (2000). “Clitics in Turkish”. *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceeding of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998 (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (2005). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- KAFESOĞLU, İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- MANSUROĞLU, Mecdut. (1956). “Türkçede –taçı Ekinin Fonksiyonu”. *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 7. S. 1-2. 105-108.
- MEHERREMOV, Abbasgulu Meherremoğlu & ŞÜKÜROV, Elisa Cebrayıloğlu. (1976). *Qedim Türk Yazılı Abidələrinin Dili*, Bakı.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 962.
- SIDIKOV, S.&KONKOBÆV, K. (2001). *Bayırkı Türk Cazuusu*. (VII-X, Kılımdar), Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2012). *Göktürkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-1.1. Dizi – Sayı: 21.
- TEKİN, Talât (1998). *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, 2. Baskı, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talât (2003). *Orhon Türkçesi Grameri. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9*. İstanbul.
- THOMSEN, Vilhelm. *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. (Çev. ve Yay. Haz.: Vedat Köken), 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.